

Nagy Jenő -

Remények és csalódások (a szamizdatról)

Megjelent: Új Magyarország

1991. szeptember 17. kedd

*Vegyenek el mindent, csak szabad sajtót adjanak,
s nemzetem szabadsága, boldogsága fölött kétségbe nem esem”*
KOSSUTH

*A sajtótörvénynek egyetlen szakaszból kellene állnia:
nem szabad hazudni.*
DEÁK

Szamizdat. Ez az orosz eredetű szó egykor egyet jelentett az ellenzékiiséggel, a titkos ellenállással, a földalatti irodalommal, a házkutatásokkal, feljelentésekkel, rendőrségi akciókkal. Egyben a beavatottság érzésével. Az egésznek egyfajta politikai töltete volt. Pedig maga a szó azt jelenti: magam adok ki valamilyen szöveget, így az se politikai, se szakmai szűrőn nem megy át. Ezek a lapok tulajdonképpen a sajtószabadság védnökei, hiszen alacsony önköltségük és nem profitorientált tevékenységük miatt függetlenek tudnak maradni - legalábbis normális esetben - a pártoktól, az államtól és a tőkétől. Ha nem is válnak, válhatnak országosan ismertté, előbb-utóbb megtalálják a maguk kis közönségét, amelyen belül egzisztálhatnak.

Magyarországon a pártállam idején számtalan, egymástól független „szamizdatszerkesztőség” létezett, melyek közül egyesek - Beszélő, Hírmondó - tevékenysége a rendszerváltás óta országosan ismert, míg másokéra - Demokrata, Égtájak Között - ma is sűrű homály borul. A helyzetet bonyolítja, hogy a Kádár-rendszer összeomlása után az egész kérdés kiélezett pártpolitikai harcok eszköze lett, s tulajdonképpen a mai napig nincs tisztázva, hogy az elmúlt 10-12 évben kik, hogyan és miért vettek részt e mozgalomban.

Nagy Jenő, az 1986 óta havonta (!) megjelenő Demokrata szerkesztője a kezdetektől, azaz 1978-tól vesz részt a szamizdatozásban, a rendszerváltás óta mégis úgy kezelik - többekkel együtt -, mintha nem is létezett volna. A Petőfi Múzeumban tavasszal megrendezett szamizdatkiállításra sem hívták meg. Hogy viseled? - kérdeztem tőle.

Sajnos, volt időnk megszokni, hogy más fórumokon ma sem beszélhetünk és ma sem beszélnek rólunk. De néhány jelenség azért aggaszt, s erre másokat is szeretnénk figyelmeztetni. Mi soha nem másért, mint a szabad lapcsinálás örömeért mentünk le szamizdatba, miért irigyelnénk most azokat, akik feladták szakmai kibontakozásukat és politikai karriert próbálnak befutni. De azért kötelességünk elmondani, miként viselkedett az akkori szamizdatos „ellenzék” saját kisebbségeivel, s nemcsak azért, hogy saját, gyengécske bizonyítványunkat magyarázzuk. Ha már sokáig balekok voltunk, hátha másokat megkímélhetünk ettől.

Mielőtt belevágnánk a dolgok sűrűjébe, elmesélnéd röviden, hogyan, milyen körülmények között lettél szamizdatos?

Miután tanyán születtem, gimnáziumba kerülésem is kisebbfajta csodának számított. Szüleim ellene voltak, de számomra a távolinak és elérhetetlennek tűnő humán értelmiség valahogy vonzott. 1968 után a Studium Generale egyetemi felvételi előkészítő szombat délutáni iskolájába kerültem, mint „hátrányos helyzetű” gimnazista. Katartikusan itt, a kasztrendszer lebontásán a tanszabadsággal és új típusú „alternatív” iskolával próbálkozó, rossz lelkiismeretű, áldozatkész egyetemisták által szervezett összejöveteleken eszméltem rá, hogy milyen szociális, nem az egyén erőfeszítésétől, képességeitől és érdemeitől függő elemei vannak egy-egy pályának. Akkor közvetlenül „csak” az egyetemi felvételi volt a cél, de tudjuk, mennyire megszabhatja egy ember életét ez a - szakmai? szociális? kulturális? politikai? - szűrés. Bekerülve az egyetemre több, szociális érzékenységgel és érdeklődéssel áldott-vert társammal - Magyar Bálinttal, Halász Gáborral és másokkal - autonóm diákkört szerveztünk a társadalmi hátrányok átörökítési mechanizmusainak vizsgálatára. E kör működésének csúcspontja érdekes módon egybeesett a Haraszi-perrel, a kritikai társadalomkutatók és a marxizmus megújításán fáradozó filozófusok elleni nyilvános hajszával, kirúgatásukkal, belső vagy külső emigrációba kényszerítésükkel. Diákkörünk az első államosítási kísérlet élől menekülve feloszlott, egyesek a KISZ vertikális megreformálásába vetették magukat, a többség viszont az édes életbe, vagy bizonyos, kiválasztottak által látogatható „zugszemináriumok” látogatásával elégítették ki szabad tájékozódási és politikai cselekvési vágyaikat.

Mihez kezdél az egyetem elvégzése után?

A filozófiai tanszéken maradtam gyakornoknak, és egy olyan munkahelyen dolgoztam, amely ugyan a bölcsészkarhoz tartozott, de csak külsős megbízatásokat kapott és az MSZMP által óriási pénzekkel finanszírozott „szocialista tudat” témakörben végzett kutatásokat, dokumentációt. 1978 és 1980 között ez meglehetősen fontos állásnak számított, hamar rájöttünk ugyanis, hogy az itt szabadon lévő pénzeket jól fel lehet használni akkor állástalan, lefeketedett, cégéres ellenzékiek megsegítésére. Krassó György például Bill Lomax 1956-os könyvét így tudta lefordítani. Ma persze felmerül a kérdés, hogy érdemes volt-e az embernek a hidakat maga mögött felegetve „pártpénzekben” eleve szamizdatnak szánt anyagokat fordíttatni munkanélküli ellenzékiekkel, hiszen mi ugyanolyan szegények maradtunk, míg sokáig kussoló vagy állami emberként hivatalnokoskodó pályatársaim kft-főnökökként most „letarolják a piacot” az egykori szamizdatban megjelent művek kiadásával. Sokáig naivan úgy képzeltem, hogy az állandóan utazgató, komoly külföldi kapcsolatokkal rendelkező szamizdatarisztokrácia se kisajátítani, se elhallgatni, se lejártni nem fogja a plebejus szárny eredményeit, hisz „egy csónakban hajózunk”. Emlékszem, hogy Magyar Bálint Galamb utcai háromszobás lakásában hogyan csüngtünk a rádión, amikor Münchenből visszahallottuk azt a közel háromszáz nevet, amelyet gazdái a Charta '77 aktivistái bebörtönzése ellen tiltakozva, az 1977-es tiltakozást 1979-ben megismételve odakanyarították az eléjük rakott papírra. Az ember akkor még nem gondolkodott azon, hogy más ezt aláírni a Jupiternek és más a kisököknek. Van, aki védőháló felett végzi akrobata mutatványait, és van, aki anélkül. Ennek ellenére ma sem bánom, hogy aláírtam, de ha ebbe jobban belegondolok, talán óvatosabb lettem volna később, hogy mihez adom a nevem és kikkel együtt.

Ennek köszönhető, hogy 1980-ban elvesztetted az állásod?

Minden bizonnyal. Ez meglehetősen érzékenyen érintett, mert két gyerekkel laktunk albérletben és senki sem segített. Ekkor „mentem le” szamizdatba. Egyrészt az embernek így van munkája, másrészt úgy éreztem, jó ügyet, a sajtószabadság, a nyomtatás szabadságának ügyét szolgálom. Ezzel megkérdőjeleztünk egy pártállami monopóliumot, sok közül talán a legfontosabbat. Persze, nem a szamizdat miatt lett mára „sajtószabadság”. 1981-ben szinte „életfogytiglan” rendezkedtünk be a föld alá. Szerencsére az égi (nagy)hatalmak nem így akarták. A szamizdat meghatározó körei amúgy is csak a saját szabadságukat keveselltek. Ha nincs mindenkinek egyenlő esélye a tájékozódásra és tájékoztatásra, nézeteinek nyilvános és sokszorosított kifejtésére és bárki más szempontjainak mérlegelésére, akkor megírhat „bármit” a Népszabadság vagy a Beszélő, csak a privilegizáltak köre tágul. A szándékosan elhallgatott tények, nézetek és a lehetőség, a biztatás hiányában meg sem születő gondolatok, írások fejeznék ki, mekkora a szellemi erőszak mennyisége itt és most. Csak becsülni lehet. És kell.

Nem féltetek annak idején attól, hogy a hatalom durvább eszközökhöz nyúlhat, akár bebörtönözhet benneteket?

Az első időkben nem tudtuk, mi lesz ennek a következménye. Idővel aztán rájöttünk, nem annyira veszélyes ez. Ha van szamizdat és külpolitikai „ára” miatt nem lehetett eltörölni, akkor a hatalomnak nemcsak az áll érdekében, hogy minél több bört lehúzzon róla propagandájában, hanem az is, hogy a maga sajátos üzeneteivel jelezze: melyik lapot, vagy melyik politikai csoporthoz tartozó lapokat tűri meg. Mézesmadzaggal és korbáccsal - mondhatni sikerrel - megpróbálta leválasztani a szemtelenül plebejus, kiismerhetetlen, vele még részben sem egy nyelvet beszélő kisebb, ismeretlenebb személyekből álló, bolsevik mentalitással kevésbé fertőzött lapokat, csoportokat azoktól, akik az előbbiekkal mindig is csak taktikai szövetségre léptek. A hatalom tehát durván, szemmel látható megkülönböztetéssel dolgozott. Ahogy Machiavelli mondta a bölcs fejedelemnek. „Ha lehet, akkor magad válaszd meg az ellenfeledet.”

1984-85 körül lehetetlen volt nem észrevenni, hogy a szamizdaton belül egy csoport, egy szerkesztőség éppúgy - ha nem durvábban - monopolizálni akarja a hírek és vélemények áramoltatását, mint a pártállam. Ez annál is felháborítóbb volt, mert - pártérdekeiket leplezve - „a magyar demokratikus ellenzéknek” adták ki magukat, miközben visszaéltek azzal a helyzettel, hogy mások nem mertek vagy nem tudtak alternatív „magyar fórumokat” teremteni. Ebben a „népi” írástudókat is komoly felelősség terheli. A Beszélő és fél-, majd édestestvére, a Hírmondó öt éven át szó szerint uralta a második nyilvánosságot, féltve őrizve kiváltságait (technika, erőforrások, külföldi és diplomáciai kapcsolatok, „nagy nevek”, védettség, a reformértelmiség támogatása, megszólalási, szereplési lehetőségek kisajátítása). A szamizdaton belül tehát volt egy pártokrata és egy anarchista szárny - ez utóbbi szó meglehetősen pejoratív ma Magyarországon, de én a „senki hatalmat senkinek” elvet értem rajta. A pártokrata szárny nagy találmánya az volt - és ezt Krassó a halála előtt megfogalmazta -, hogy a Beszélő egyfelől szamizdatlap volt, másfelől egy pártnak a politikai bizottsága.

A hatalom ezt igazán akkor vette volna komolyan, ha országos, nagy tömegeket megmozgató lett volna, de látták, van néhány ember, aki hőiesen csinálja a szamizdatot, időnként persze vissza kell őket fogni, de ugyanakkor el lehet velük dicsekedni, hogy az ország vezetése milyen liberális, hogy itt szabad a sajtó. Ez a szerkesztőség pedig egyben a központja volt annak, amit ők „a demokratikus ellenzék”-nek neveztek. Rájöttek, azzal, hogy itt szamizdatoznak, s ennek nagy publicitást csinálnak - amihez ők nagyon értettek -, az így szerzett óriási hírnevet később át lehet majd váltani más javakra, hatalomra, pénzre. Időnként feltűntek különböző felhívások, de ezek tartalmát „kívülről” nem igazán lehetett befolyásolni. Sok emberben felvetődött a kérdés, hogy miért pont az a tíz ember írja alá mindig. Azt még értem, hogy ezek nem álltak le az utcasarkon aláírást gyűjteni, de hogy mindig azt a tíz nevet forgatták, ez ma - a fejlemények tükrében - teljesen tiszta. Nem lehetett véletlen. Vagy tényleg csak tíz hős volt ebben az országban?

Annak idején az ellenzék szó általában keveredett/keveredik a szamizdattal, holott úgy tűnik, a kettő egyáltalán nem ugyanaz. Ez is bizonyos körök érdeke?

Nyilván nem véletlen. Magamat a mai napig szamizdatosnak tartom. Nem politikai ambíciókkal vágtam bele, hanem hogy a szélesebb tömegeknek példát mutassak egyfajta békés polgári ellenszegülésből. Bizonyos törvényeket nyíltan semmibe vittünk és ezt vállaltuk, hiszen a polgári ellenszegülésnek fontos része a nyilvánosság.

A nagyközönség körében ezek a kiadványok azonban meglehetősen ismeretlenek maradtak.

A Szabad Európa Rádión keresztül azért sokan értesülhettek róluk. Őskori, primitív eszközökkel mindössze párszáz példányos kiadványt tudtunk csinálni, s hogy ennek ne csak szimbolikus jelentősége legyen - bár szerintem ez volt a legfontosabb -, a SZER segítségével. Egy darabig működött is, de később ők is egyre jobban megkülönböztettek, így az egyik kapott szót, a másik nem. Ma világosan látszik, hogy mások praktikus eszközt láttak a szamizdatban ahhoz, hogy viszonylag kis kockázattal viszonylag nagy politikai tőkét kovácsoljanak. Viszonylag kis kockázaton értem, hogy nagyjából lehetett tudni, ezért milyen szankciók járhattak. Néha persze komolyabb ügy lett belőle, néhányan - én is - felfüggesztett börtönbüntetést kaptunk, de azért tudtuk, hogy nem börtönöznek be, a gyerekeimet nem fenyegetik meg, nem tűnnek el emberek nyomtalanul, mint számos szomszédos országban. A retorziók tehát bizonyos szint alatt maradtak. A hatalom ugyanakkor ravasz volt, s - mint említettem -, igazán értettek ahhoz, hogyan kell ezt az ellenzéket megosztani és a maguk hasznára fordítani. A Beszélő szerkesztőjének a neve és lakcíme például az első pillanattól, 1981 őszétől olvasható volt az újságon. 1982-83-ban a Rajk-butikban Demszky Gáborral kettesben árultuk őket. Akkor még látványos utcai követések zajlottak; 2-3 méterrel jöttek utánunk, oda-odaszóltak, éjszaka őrizték a házunkat. De a későbbiekben se Kis Jánosnak, se Kenedi Jánosnak nem volt komoly konfliktusa a rendőrséggel, ellentétben a többi szamizdatkiadvány szerkesztőivel, akiknél 10-12 alkalommal tartottak házkutatást.

Mindezek ellenére a Demokrata 1986 elejétől rendszeresen megjelent. Hogyan fogadták ezt a „kollégák”?

Mind a hatalom, mind „ellenzéke” körében nagy felindulást váltott ki, hiszen nem pártlapként, vagy a kormánynak és a reformista értelmiségnek szóló arisztokratikus folyóiratként jelent meg, hanem közérthető szabadfórumként! Persze, kopottas külsővel, kis példányszámban - amennyire a családi költségvetés engedte. A hatalom ránk küldte fogdmegjeit. Elkobozták kiadványainkat, kivették kezünkől az írógépet is, hogy anyagilag tönkretegyenek, demoralizáljanak minket. S hogy a szimpatizánsok kerüljenek bennünket, kevesebb írást kapjunk, már csak a bizonytalan (és visszhangtalan) megjelenés miatt is. Nem csuktak be, várták, magunktól hagyjuk abba, megunva a sok-húhó-semmiért tragikomikus helyzetét.

S a lapársak ezt tényleg közömbösen nézték?

Tényleg közömbösen, sőt, a háttérben kinyilvánították „antiszolidaritásukat”. Például nem

terjesztették lapunkat! Ez szamizdatviszonyok között azt jelenti, hogy nem létezel. Semmit nem volt olyan rossz elviselni, mint azt a mérhetetlen közönyt, mellyel a kedvezményezettebbek tudomásul vették, hogy mások könyveiből és kézírataiból szemezgetnek a rendőrök, miközben ők amerikai útjaikat készítik elő. A mélypont talán akkor volt, amikor az Égtájak Között köre által fogalmazott és körbevitt, visszafogott, tényszerű tiltakozást sem volt hajlandó aláírni - más-más indokkal - Csoóri Sándor, Vásárhelyi Miklós vagy Kennedy János. Ezek után érhető, miért maradt ilyen igen-igen szegényes a magyar szamizdatkönyv- és főleg lapkiadás térképe. Soha nem hittem volna, hogy a Magyar Televízióban előbb fogok megszólalni, mint a SZER-ben, a Fekete Dobozban vagy a Beszélőben. Itt, úgy érzem, nemcsak egyéni sérelemről van szó, hanem - az amerikai külpolitika által támogatott - domináns demokratikus ellenzéki csoportoktól is független, velük szemben is kritikus kisebbségükkel szembeni diszkriminációs politikáról. A Demokrata mégis, mindezek ellenére 1986 elejétől a mai napig havonta - néha kéthavonta - megjelent, s ez egyedülálló a szamizdatos lapok között.

S hogy viszonyult hozzátok a másik oldal, az úgynevezett népi, nemzeti ellenzék?

Az évtized elején szerettünk volna nemcsak „urbánusokat” kiadni, Könczöl Csaba barátom révén kapcsolatba is kerültünk Csoórral. Hitel (!) néven független kiadót hoztunk létre, amely 1982 telén megjelentette Nietzsche egyik könyvét, Nyeste Zoltán Recskjét és az Írószövetség jegyzőkönyvét. Aztán abbamaradt. Később, 1985-ben Kardos Andrással szerettünk volna irodalmi folyóiratot szervezni, újra megkerestük Csoórit, de eléggé húzódozott, nem akarván elveszíteni a hatalom progresszívebb körével a kapcsolatot. Így ebből se lett semmi.

A Demokrata 1989/5. száma gyászkerettel jelent meg. Ez annak is volt köszönhető, hogy a pártosodás időszakában az egész szamizdatkérdés a korábbiaknál is élesebben, aktuális pártpolitikai érdekeknek alárendelődve vetődött fel?

Nem láttam értelmét tovább csinálni. A kosztpénzből le-lecsípve nyomtassak ki egy lapot pár száz példányban - visszhangtalanul? A SZER arról sem volt hajlandó hírt adni, amikor előző év tavaszán nyolc hónapos felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték. Azon alig csodálkoztam, hogy a Beszélő sem szólt erről, holott Demszky „rendőrségi ügyéből” világgraszoló botrányt csináltak. Lapunk maga is gyengélkedett, kulcsembereit elcsábította a Beszélő tágabb köre vagy a gyors kiugrás lehetősége (Magyar Zsidó, Hiány). Mi sosem tudtuk szerzőinket sem amerikai ösztöndíjakkal, sem jövőbeli magas állásokkal kecsegtetni. A Beszélő előkelőbb, és főleg biztonságosabb megjelenési hely volt. Aztán a Hitel is beindult, mely - ha jól emlékszem - beköszöntőjében néhány udvarias szót szolt a Beszélő úttörő szerepéről. De hogy ennyivel megelégedjen? Általános antireklámot azért csináltak a szamizdatosoknak, en bloc „belvárosi butikos fiúk úri passziójaként” jellemezve őket. Inkább önbírálattal könnyíthettek volna rossz lelkiismeretükön. Sejthették persze, hogy az SZDSZ a választási csatározásokban szemérmetlenül sok bört fog lehúzni „üldöztetéseiről”, „áldozatairól”. Azt a látszatot keltve, hogy

mindenki, aki számított, az ő zászlajuk alá állt - aki nem, az nem volt, vagy nem számított.

A Demokrata 1989 júniusában - a reformkommunisták temetésére - ötezer példányban mégis megjelent. Ugyanakkor ez volt az első offset nyomtatású, szép és olvasható szám. Minek volt köszönhető ez a fordulat?

Egy alkalmi Soros Alapítvány-pályázatnak, melyet az új demokratikus szervezeteknek címeztek, s amelyből muszáj volt nekünk is csepegtetni, nehogy nagyon kilógjon a lóláb, hogy mások - különféle elnevezés alatt - mennyit kapnak sajtóra. Időközben rendeztük a lap jogi helyzetét és az egyik őszi számot tízezer példányban adtuk át a Postának. A hidegzuhany a 90/I. szám terjesztése volt - hetek, de inkább hónapok múlva kezdtek a remittenda raktárakban feltűnni az eladatlan példányok felbontatlan csomagokban! Ez nem kevesebbet jelentett, mint hogy negyedmillió adósságunk lett a Postánál. Azóta megint házilag állítjuk elő lapunkat (ismét pár száz példányban). Előfizetéssel, postai úton, könyvtárakhoz és társlapokhoz, körökhöz eljuttatva hitetjük el magukkal, hogy élünk. Alapítványokhoz persze fordulhatunk - de Sorosék is megelégedtek egy elutasító formanyomtatvány küldésével. Ami ellen nincs apelláta, szemben az indoklást igénylő és elvileg ellenőrizhető állami dotációs rendszerrel. Pedig hat év alatt azért valamit letettünk az asztalra, s itt csak pár tízezer forintról lenne szó!

Ha jól tudom, tavaly kérvénnyel fordultál Horváth Balázs akkori belügyminiszterhez, hogy a szamizdatos lapokat és azok szerkesztőit „rehabilitálják”. Hol tart az ügy?

A mai napig nem hogy „jóvátételt” nem kaptunk, de az annak idején elkobzott dolgok közül sem kaptunk vissza semmit. Pedig nem pusztán szimbolikus jelentősége lenne ennek, hiszen nagyon is tudnánk használni az elkobzott stencilgépeket, kötészeti eszközöket! Ráadásul a közvéleményt megtévesztettek, amikor a Demszky-Rajk páros óriási publicitás közepette átvehette nyomdagépét - még a Németh kormányzat idején. A Beszélőkor egyébként sincs anyagilag rászorulva erre.

Nem gondoltál arra, hogy abbahagyd?

Most? Ezt a szívességet nem teszem meg. Túl kell élni ezeket az időket szamizdatos módszerekkel. Rá kell találnunk a közösségünkre, elég, ha van pár szár érdeklődő és el kell juttatnunk a kiadványainkat a közkönyvtárakba, klubokba, ahol közkézen foroghatnak. Nem gondolom, hogy a Demokrata óriási jelentőségű lap, de a szamizdat mai értelmében - kis rezssivel, kevés emberrel, nagy lelkesedéssel - azért ezeknek a lapoknak is fenn kellene maradni. Nem azért, hogy dísz legyen belőlük a nagy lapok csúcsán, hanem mert enélkül nincs

sajtószabadság.

JÁVORSZKY BÉLA SZILÁRD